

KRITIKA IDEOLOGIJE I SOCIOLOGIJA ZNANJA

U ovom radu raspraviti ćemo o problemu Mannheimova odnosa prema Marxu i marksizmu, razvijenog u Mannheimovim ranijim radovima koji su se javili u vrijeme kada je on pokušao utemeljiti sociologiju znanja. Ograničavanje analize na Mannheimove ranije radove opravdano je zbog toga što on stavove prema Marxu i marksizmu u najvažnijim pitanjima bitno nije mijenjao za cijelog svog teorijskog stvaralaštva. Ali bez obzira na to, dva su razloga da se pažnja usredsredi na Mannheimove radove iz sociologije znanja: prvo, sociologija znanja najznačajniji je dio Mannheimova teorijskoga rada, ono po čemu je ovaj mislilac poznat i priznat; drugo, odnos sociologije znanja i marksizma od samog nastanka ove znanstvene discipline do danas jedno je od najaktualnijih pitanja, koje, međutim, nije dobilo svoj sistematski odgovor.

Iako se sociologija znanja kao posebno područje istraživanja javlja tek dvadesetih godina našeg stoljeća, gotovo svi elementi iz kojih se ona razvila prisutni su u Marxovu djelu. Štoviše, sam Mannheim je pisao: »Sociologija znanja zbiljski se javlja s Marxom, čiji je duboko sugestivni **aperçus** dopro do srži stvari.¹ Pored Mannheim, danas mnogi sociolozi smatraju Marxa osnivačem sociologije znanja.² Veliko značenje Marxa za sociologiju znanja vidi se i po tome što se veći dio rasprava o problemima ove znanosti vodio i danas se vodi u neposrednoj vezi s Marxovim tezama. Većina sociologa znanja, i to ne samo marksista nego i protivnika marksizma³, polazi od Marxovih teza.

Budući da sociologija znanja nastaje u uvjetima krize građanskog društva i mišljenja, ona nije bila upravljena samo na teorijske probleme

¹ K. Mannheim: **Ideology and Utopia**, Routledge and Kegan Paul, London, 1960, str. 278. (Svi ostali citati iz ovog djela bit će označeni s IU i brojkom odgovarajuće stranice).

² Na Marxovo značenje za sociologiju znanja upozorili su pored ostalih i R. K. Merton: **Sociology of Knowledge**, in: *Social Theory and Social Structure*, The Free Press of Glencoe, III, 1963, str. 456—488; E. Grünwald: **Das problem der Soziologie des Wissens**, Wien-Leipzig, W. Braumüller, 1934, str. 33—42; H. O. Dahlke: **The Sociology of Knowledge**, in: H. E. Barnes, H. Becker F. B. Becker ed. *Contemporary Social Theory*, New York, 1940, str. 77—80.

³ Nezaobilaznost Marxovih teza najtipičnije su, čini se, izrazili L. A. Coser and B. Rosemberg kad su izrekli ovo priznanje: »Čak su i neprijatelji bili prisiljeni da misle u vezi s Marxovim idejama, pa iako samo zato da bi ih odbacili.« Usp. L. A. Coser and B. Rosemberg: **Sociological Theory, A book of Reading**, The Macmillan Co, New York, 1957, str. 559.

koji idu u okvir njezina znanstvenog zanimanja, nego je teorijski tematizirala krizu. U Mannheimovoj elaboraciji ona nije bila samo teorija krize, nego i pokušaj iznalaženja njezinih teorijskih i praktičkih rješenja.

Kriza građanskog društva i mišljenja, osobito u vrijeme i neposredno nakon prvog svjetskog rata, aktualizirala je Marxovo djelo. Njega više nije bilo moguće ignorirati. Štaviše, nakon spomenutih događaja marksizam dolazi u središte teorijskog zanimanja. U svom prikazu razvitka njemačke sociologije od godine 1918. do 1933. Mannheim konstatira »primanje i kritičku analizu marksizma u akademskoj raspravi«⁴. Marksizam koji je bio shvaćan isključivo kao »socijalna teorija« nije ranije mnogo zanimao sociologe i filozofe. Ali zbog marksističke »spoznaje povijesti kao razvitka antagonističkih snaga« i sociologijske interpretacije »mnogih urgentnih praktičkih problema svakodnevnog života i političkih napetosti... nemarksisti, liberalni profesori, prvi su se zauzeli za izbor najznačajnijih aspekata marksizma«, tako da se »priznati protivnici marksizma, kao što su Max Weber, Sombart, Scheler, ne mogu zamisliti a da se ne povežu s Marxovim imenom«⁵.

U to poslijeratno doba dolazi i do Mannheimovih prvih teorijskih nastojanja koja će dovesti do pokušaja konstituiranja sociologije znanja kao zasebne discipline. On će se ubrzo zainteresirati za marksizam ili, preciznije rečeno, on će se, slijedeći liniju spomenutih liberalnih sociologa, istodobno zainteresirati i za suprotstavljanje Marxu i marksizmu. Ali na poseban način. Priznavati marksizam, interpretirajući ga na svoj način, i tako protumačen integrirati sa svojim pogledom, kojemu je bitna pretpostavka građansko društvo — sve je češći oblik (a danas čak i moda) odnošenja građanskih teoretičara spram marksizmu. Mannheimova sociologija znanja stoji na početku tih nastojanja i reprezentira ovu, danas vladajuću tendenciju. Iako je danas ta tendencija veoma proširena, u okviru nje Mannheim ostaje jednim od najznačajnijih kritičara marksizma.

Međutim prvi značajniji Mannheimovi radovi teorijski se oblikuju gotovo bez ikakva dodira s marksizmom. Oni, kao i gotovo svi ostali Mannheimovi radovi, pokazuju brojne i veoma često heterogene izvore njegove misli, ali za njegovu teorijsku poziciju u bitnim momentima oblikuju se pod utjecajem »filozofije života« i historizma. U njima je provedena totalna historizacija i relativizacija ideja i mišljenja i naglašen iracionalni temelj povijesnog procesa i društvenih, a time i idejnih struktura te formulirana historistička teza o »perspektivističkoj« prirodi mišljenja.

Već u doktorskoj disertaciji (*Die Strukturanalyse der Erkenntnistheorie*, 1922. godine) Mannheim razlikuje prirodne znanosti, filozofiju i duhovne znanosti na temelju postojanja različitih »središta sistematizacije«, koje će u studiji »Prilozi teoriji interpretacije nazora na svijet« (*Beiträge zur Theorie der Weltanschauungsinterpretation*, 1923. godine) kao »izvan-teorijska središta sistematizacije« locirati u *Weltanschauung* kao »prije-

⁴ Usp. K. Mannheim: *German Sociology (1918—1933)*, in: *Essays on Sociology and Social Psychology*, Routledge and Kegan Paul, London, 1959. str. 214.

⁵ *Ibid.*, str. 215.

-teorijski«, »fundamental entitet«, odnosno »spontani, neintencionalni, temeljni impuls kulture«. Nazor na svijet određen je »životnom osnovom« (**Lebensunterlage**) koju Mannheim shvaća iracionalistički i voluntaristički. Nazor na svijet osigurava ono jedinstvo koje osjećamo u svim djelima što pripadaju istom povijesnom razdoblju. Riječ je o umjetničkom htijenju (**Kunstwollen**) ili »kulturnom htijenju« (**Kulturwollen**), koje Mannheim proširuje na »svjetsko htijenje« (**Weltwollen**). Taj životni aktivizam iskazuje se kao izraz »pozicionalne povezanosti« (**Standortgebundenheit**) povijesne spoznaje, koja se konkretizira kao »veza između htijenja i spoznaje«, dakle voluntaristički i iracionalistički.

Mannheimu je bilo jasno da je konzekvencija stava o povijesnoj promjenljivosti »životne osnove«, da se »povijesna slika prošlosti mijenja u svakoj epohi« i da se povijest »mora uvijek iznova pisati, i to ne samo u smislu korekcije, nego u smislu potpuno nove orijentacije«⁶, kao i toga da je s te pozicije nemoguće povezati različite povijesne epohe u smislu shvaćanja povijesti kao razvojne cjeline. Drugim riječima, on je bio svjestan relativističkih konzekvencija svog osnovnog stava.

Tražeci rješenje problema historizma, Mannheim dolazi u dodir s Hegelovom dijalektikom i nastoji s njom spojiti historizam. U tom zaokretu očit je utjecaj Lukácsove hegelovske interpretacije marksizma, što ju je izveo u svom djelu **Geschichte und Klassenbewusstsein**. Citirajući Lukácsa, Mannheim primjećuje da »Hegelova dijalektička koncepcija duha perzistira i biva čak naglašenom u historijskim konstrukcijama marksizma«⁷, pa iako prigovara hegelovcima da »povijest čine previše logičkom« i da »vrše nasilje na osebnom prirodnom iracionalnih područja«, on smatra da je »ova koncepcija ipak primjenjiva na specifična područja života i kulture«.

U Mannheimovu spisu **Historizam (Historismus, 1924. godine)** nije riječ samo o Mannheimovu odnosu prema Hegelu, nego i o početku njegova kritičkog dijaloga s marksizmom. Na Lukácsov utjecaj ne ukazuju samo spomenute napomene, nego i vlastito Mannheimovo priznanje, kako je Lukács pokazao, da je s marksističkoga stajališta moguće doći do »plodnog rješenja problematike« (IU/279). U »**Historizmu**«, pod utjecajem marksizma, Mannheim ističe da se »pozicionalna povezanost« znanja, kulture i života može shvatiti i drugačije nego što ju je on do sada shvaćao. Ona se može shvatiti kao povezanost »stilova mišljenja i života... i stanovitih socijalnih grupa i njihove posebne dinamike«⁸. To označava početak Mannheimova zaokreta od »filozofije povijesti kao dinamičke metafizike« sociologijskoj konkretizaciji njegova historizma. »Filozofija povijesti, koja je povijesna razdoblja većinom mislila kao jedinstvene, previđajući njihovu unutrašnju diferencijaciju i stratifikaciju, mora se zamijeniti socijalno izdiferenciranim pogledom na povijesni proces kao cjelinu (Ibid)«. Smjerajući na povezivanje »stilova mišljenja« sa socijalnim grupama (klasama), Mannheim istodobno već u raspravi »Historis-

⁶ K. Mannheim: **Historicism**, in: *Essays on the Sociology of Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London, 1959, str. 104.

⁷ Ibid, str. 106.

⁸ Ibid, str. 125.

mus« fiksira središnju točku svog kritičkog odnosa spram marksizmu: »Ni jedan društveni sloj, ni jedna klasa nije nosilac cjelovitoga kretanja, niti je ispravno odrediti globalni proces u smislu doprinosa samo jedne klase«⁹.

Među brojnim izvorima Mannheimove misli, uz historizam najznačajnijim izvorom od tog trenutka javlja se marksizam. Za razumijevanje pojedinih aspekata Mannheimove sociologije znanja značajni su različiti njezini izvori. U svojim bitnim određenjima, njegova teorijska pozicija nastaje, međutim, kao kombinacija historizma i marksizma. Marx je, kako je s pravom istakao A. Salomon, ostao »temeljni doživljaj za Mannheimovo mišljenje«¹⁰, tako da Mannheim od naznačenog trenutka susreta s marksizmom nije znao misliti mimo Marxa. Ipak je ovdje riječ o svojevrsnoj kombinaciji historizma i marksizma. Ona se pokazuje kao pod utjecajem marksizma izvedena sociologijska konkretizacija historističke pozicije koju je Mannheim, kako smo spomenuli, nezavisno od marksističkog utjecaja formulirao već u ranim spisima. Mannheim se u svojim radovima služi svim osnovnim Marxovim kategorijama, tako da neupućeni čitalac može steći utisak da se u Mannheimu radi o »pravoj« marksističkoj analizi problema o kojima raspravlja. U sve te kategorije projicirani su, međutim, filozofija života i historizam, koji su Marxove kategorije spiritualizirali i ispunili iracionalnim sadržajem, tako da se u tim okvirima, kako je točno primijetio R. Aron, preuzeti marksizam pretvorio u »karikaturu marksizma«¹¹, a krajnje radikaliziranje i relativiranje Marxovih teza u obliku oštre kritike marksizma.

Mannheimov »marksistički« stil raspravljanja o teorijskim problemima sociologije znanja ne samo da neupućene čitaocce može dovesti do pogrešnog razumijevanja te sociologije znanja, već može zbuniti i stručnjake, koji su dali različite odgovore na pitanje o odnosu Mannheimu i marksizmu, među njima i takve koji pokazuju potpuno nerazumijevanje tog odnosa, pa i biti Mannheimova stajališta.

Već je na Šestom kongresu njemačkih sociologa, u raspravi o Mannheimovu referatu¹², postavljeno pitanje o Mannheimovu odnosu prema marksizmu. Zanimljivo je primijetiti da su pojedini sudionici, inače veoma istaknuti njemački sociolozi, u njemu vidjeli izlaganje materijalističkog shvaćanja povijesti¹³. Čula su se u istoj raspravi i suprotna

⁹ Ibid, str. 125.

¹⁰ Usp. A. Salomon: **Karl Mannheim 1893—1947**, in: *Social Research*, Vol. 14, No. 3, September 1947, str. 352.

¹¹ Usp. Raymond Aron: *German Sociology*, trans. by Mary and Thomas Bottomore, William Heinemann, London, 1957, str. 58.

¹² K. Mannheim je na Šestom kongresu njemačkih sociologa podnio referat: **Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiete des Geistigen**, objavljen u *Verhandlungen des sechsten deutschen Soziologentages vom 17 bis 19. September, 1928*, in Zürich J. C. B. Mohr (P. Siebeck), Tübingen, 1929, str. 35—83.

¹³ Tako je npr. Alfred Weber izjavio: *Was ist das anderes als eine mit ausserordentlicher Feinheit glänzend wieder vorgetragene materialistische Geschichtsauffassung? Nichts anderes ist es im Grunde*. Usp. **Diskussion über »Die Konkurrenz«**, in: *Verhandlungen des sechsten deutschen Soziologentages*, str. 92.

mišljenja¹⁴, ali do cjelovitog i obrazloženog odgovora na pitanje o Mannheimovu odnosu spram marksizmu nije se došlo, što je sasvim razumljivo jer se raspravljalo samo o jednom Mannheimovu radu, tj. o spomenutom referatu, koji i ne pruža potrebne elemente za potpuniji odgovor na postavljeno pitanje.

Manje su opravdani različiti i veoma često neobrazloženi odgovori što ih susrećemo u golemoj literaturi o Mannheimu, pogotovu oni koji pokazuju potpuno nerazumijevanje tog odnosa. Na primjer, H. O. Dahlke smatra da Mannheim samo »prezentira Marxa u odjeći nove terminologije, sa starim određenjima, u bujici novih termina«¹⁵. Slično mišljenje izrazio je i H. R. Wagner: »Mannheimova sociologija znanja tijesno je povezana s onom interpretacijom socijalnog procesa koja je filozofijski postulirana od Hegela i sociologijski reinterpretirana od Marxa. U tradiciji Hegelova i Marxova historicizma on je napisao Ideologiju i Utopiju«¹⁶. Iako je H. Plessner uočio razliku između Mannheimova i Marxova poimanja ideologije, on ipak smatra da »se u Mannheimu zbiljski pokazuju i prave marksističke crte«¹⁷.

Neki autori mnogo su oprezniji. Oni govore o marksizmu kao jednom od izvora Mannheimove misli ili o marksističkom utjecaju na Mannheimu. Tako R. K. Merton piše da »u Marxa i Engelsa i Lukácsevoj Geschichte und Klassenbewusstsein nalazimo neke od Mannheimovih temeljnih pojmova«¹⁸. T. B. Bottomore smatra »marksizam jednim od izvora Mannheimove sociologije znanja« i da je Mannheim »bio pod jakim utjecajem marksizma«¹⁹. Iako ističe razliku između Mannheimove sociologije znanja i marksizma, K. Wolff iznosi mišljenje da je Mannheim »izrazito pod utjecajem marksističkog pogleda, posebno Lukácseva«²⁰. L. A. Coser i

¹⁴ W. Sombart je, nasuprot Weberu, tvrdio da je Mannheim »u suprotnosti prema materijalističkom shvaćanju povijesti«. Pitajući: »da li je tako?«, Mannheim je odgovorio potvrdno! Ibid, str. 93. Suprotno mišljenje od Weberova izrazili su tada i Wilbrandt, Lederer i Löve. Ibid, str. 96—97, i 106—108. Zanimljivo je primijetiti da je Eppstein tada tvrdio da »Mannheim kombinira fenomenologijsko zrenje s dijalektičkom metodom; njegova je metodologijska pozicija sinteza fenomenologijskog razmatranja i dijalektičko-dinamičkog mišljenja«. Ibid, str. 114.

¹⁵ Usp. H. O. Dahlke: **Sociology of Knowledge**, in: H. E. Barnes, H. Becker and F. B. Becker ed. *Contemporary Social Theory*, New York, 1940, S. 82.

¹⁶ Usp. H. R. Wagner: **Mannheim's Historicism**, in: *Social Research*, Vol. 19, No. 3, 1952, str. 303.

¹⁷ Usp. H. Plessner: **Abwandlungen des Ideologiegedankens**, in: K. Lenk: *Ideologie, Ideologiekritik und Wissenssoziologie*, H. Luchterhand Verlag, Neuwied, 1967, str. 275.

¹⁸ Usp. R. K. Merton: **Karl Mannheim and the Sociology of Knowledge**, in: *Social Theory and Social Structure*, Free Press, 1963.

¹⁹ Usp. T. B. Bottomore: *Some Reflections on the Sociology of Knowledge* *British Journal of Sociology*, Vol. VII, No. 1, 1956, str. 52. i 56.

²⁰ Usp. Kurt Wolff: **The Sociology of knowledge, Emphasis on an Empirical Attitude**, in: *Philosophy of Science* 10, 1943, str. 105. U jednom drugom radu K. Wolff je manje oprezan kad tvrdi da je Mannheim »bio ukorijenjen u marksističkoj tradiciji«. Usp. K. Wolff: **The Sociology of Knowledge and Sociological Theory**, in: Llewellyn Gross ed. *Symposium on Sociological Theory*, 1959, str. 567.

B. Rosemberg, dijeleći mišljenje o marksističkom utjecaju na Mannheim, suprotno od K. Wolffa pišu: »Mannheim je duboko pod utjecajem marksističke tradicije, iako nije njezin dio²¹ (pot. A. M.)«.

U literaturi susrećemo i mišljenje o Mannheimovoj sociologiji znanja kao pokušaju ujedinjavanja marksističkih i antimarksističkih ideja²². U svom ignorantskom napisu o Mannheimu G. Lukács, iako navodi da se »jasno vidi Mannheimov izvor u učenju o ideologiji historijskog materijalizma²³, veoma oštro distancira marksizam od Mannheimove sociologije znanja. Na razlikovanju Mannheim i marksizma jasno inzistiraju i sociolozi frankfurtskoga kruga²⁴.

Mannheimova misao, zbog različitih izvora ili poticaja, pokazuje se doista veoma složenom. Od vremena njegova susreta s marksizmom, zbog različitih načina dijaloga s njim (iako oni uvijek impliciraju Mannheimov konzekventan stav spram marksizmu), ta se misao pokazuje još složenijom, pa je sasvim razumljivo da je različito interpretirana. Što se tiče Mannheimova odnosa prema Marxu i marksizmu, bez obzira na to je li izražen u pohvalama marksizma, kritičkim primjedbama na materijalističko shvaćanje povijesti ili svojevrsnom inkorporiranju marksizma u Mannheimovu historističko-iracionalističku koncepciju, putem određenog reinterpreteranja osnovnih kategorija marksizma — iznesene napomene o složenosti Mannheimove misli nameću potrebu da se pažljivo analiziraju.

Mannheim nije priznao Marxa samo kao osnivača sociologije znanja, nego je smatrao da je »kritički pristup mišljenju najprije naglašen i metodologijski razvijen u marksizmu« (IU/66) i da su Marxove »ideje već sada stekle takav doseg i uvjerljivost da onaj tko misli u kategorijama njihova pravog globalnog zamašaja ne može sebi dopustiti da ih ignorira kao komponente današnjeg mišljenja²⁵. U pogledu značenja tih ideja za proučavanje kulture, Mannheim je naglašavao da »fundamentalno nov pristup proučavanju kulture može eventualno nastati iz tih početaka²⁶. Konkretizirajući iznijete stavove, Mannheim je osobito cijenio Marxove političke spoznaje te njegovo otkriće i rasvjetljavanje fenomena ideolo-

²¹ Usp. L. Coser and B. Rosemberg: **Sociological Theory**, The Macmillan Co., New York, 1957, str. 560

²² U tom je smislu npr. F. Adler pisao: »Neki su autori pokušavali ujediniti konfliktne ideje marksista i antimarksista. Istaknuta je figura ovdje K. Mannheim.« Usp. F. Adler: **The Range of Sociology of Knowledge**, in H. Becker and A. Boskoff ed. **Modern Sociological Theory in Continuity and Change**, The Dryden Press, New York, 1957, str. 409.

²³ Usp. G. Lukács: **Die Zerstörung der Vernunft**, Berlin, Aufbau Verlag, 1954, str. 500—507.

²⁴ Usp. Th. Adorno: **Das Bewusstsein der Wissenssociologie**, in: K. Lenk: **Ideologie, Ideologiekritik und Wissenssoziologie**, H. Luchterhand Verlag, Neuwied, 1967, str. 314—326. i M. Horkheimer: **Ein neuer Ideologiebegriff**, *Ibid*, str. 283—303.

²⁵ K. Mannheim: **The Problem of a Sociology of Knowledge**, in: **Essays on the Sociology of Knowledge**, Routledge and Kegan Paul, London, 1959, str. 147. (Ostali citati iz ove studije bit će označeni sa SK i odgovarajućim brojem stranice.)

²⁶ K. Mannheim: **Essays on the Sociology of Culture**, Routledge and Kegan Paul, London, 1959, str. 17.

gije koje je strukturalno povezano s političkom spoznajom, jer se iz tih spoznaja razvija i na temelju njih jedino je moguće razviti modernu sociologiju znanja. »Marksizmu pripada zasluga — pisao je Mannheim — za otkriće da se politika ne sastoji samo u parlamentarnim partijama i raspravama što ih one pokreću, i da su one, bez obzira na konkretan oblik u kojem se javljaju, samo vanjski izraz dubljih ekonomskih i socijalnih situacija, koje se uvelike mogu razumjeti putem novog načina mišljenja. Ta otkrića pokazuju pomicanje rasprave prema višoj razini s koje je moguće dohvatiti mnogo širi i obuhvatniji pogled na povijest i jasnije shvaćanje onog što doista tvori domenu politike. Otkriće fenomena ideologije strukturalno je tijesno povezano s tim otkrićem. Iako sasvim jednostavno, ono je prvi pokušaj da se nasuprot čistoj teoriji odredi položaj društveno uvjetovanog mišljenja (IU/133—134)«.

Marxovu političku spoznaju i način političke borbe do kojeg je došlo na temelju te spoznaje, Mannheim je smatrao jednim od najznačajnijih izvora sociologije znanja. Uz relativiranje mišljenja i spoznaje u odnosu prema socijalno-političkom položaju njihovih nosilaca, do kojeg se došlo zahvaljujući spomenutoj spoznaji, Mannheim osobito misli na ono što on naziva »demaskirajuća svijest« ili »demaskirajući zaokret svijesti« (**enthüllende Bewusstsein; unmasking turn of mind**) čiju pojavu povezuje s pojavom marksizma. S pojavom »demaskirajuće svijesti« povezana je zainteresiranost za dezintegraciju protivničkih ideja. Demaskirajući način mišljenja ne smjera samo na pobijanje ili dovođenje u sumnju protivničkih ideja, nego je prije svega upravljen na dezintegraciju nazora na svijet društvenog sloja, čiji položaj one izražavaju, i destruiranje političke efikasnosti tih ideja. Politička borba društvenih klasa dovela je, dakle, do novog pristupa idejama. Mannheim priznaje marksizmu da je »otkrio ključ za razumijevanje i način mišljenja, u čijem je postepenom nastajanju sudjelovalo cijelo devetnaesto stoljeće Uloga što ju je marksizam igrao u tom procesu potvrđuje njegovo visoko mjesto u intelektualnoj povijesti i ne smije se potcijeniti. Međutim, proces u kojem ideologijski pristup dolazi u opću upotrebu traje pred našim očima i od sada je podložan empirijskom opažanju« (IU/67).

Mannheim polazi od te ocjene o procesu razvitka opće upotrebe ideologijske analize, pa to obrazlaže ovako: »U razvitku novog načina gledanja jedna partija igra pionirsku ulogu (tu ulogu on je pripisao marksizmu — A. M.), dok druge partije, da bi se uhvatile ukoštac s prednostima njihovih neprijatelja u konkurentskoj borbi, moraju nužno upotrebljavati isti način gledanja. To je slučaj i s pojavom ideologija (Ibid)«. Do tog stava Mannheim je došao mnogo ranije nego što se pojavila **Ideologija i utopija**. U jednom ranijem eseju on ga je ovako formulirao: Ipak se mora dopustiti da, pošto je jedna klasa otkrila neku sociologijsku ili povijesnu činjenicu (koja leži na liniji njezine vizije na temelju njezina specifičnog položaja), sve druge grupe, nije važno kakvi su njihovi interesi, jednako mogu uzeti tu činjenicu u obzir — štaviše, moraju tu činjenicu nekako inkorporirati u svoj sistem tumačenja svijeta (SK/147).

Dakle marksističke spoznaje valja ne samo priznati, nego ih treba inkorporirati u vlastiti sistem tumačenja svijeta. Tako dolazi do Mann-

heimova interesa za marksizam i do početka napora da se marksizam inkorporira u Mannheimov nazor na svijet i njegovu u biti historističku poziciju, što se, kako smo već upozorili, u svojim počecima oblikovala nezavisno od marksizma. Konačno, kažimo, tako dolazi do onog što je jednom paradoksalno, ali u smislu ove analize ne sasvim bez razumijevanja stvari, nazvano »buržoaskim marksizmom«.²⁷

Ali vratimo se našoj analizi. Marx je došao do spoznaje da su političke borbe izrazi dubljih socijalnih i ekonomskih uzroka. Ideje i ideologije izrazi su tih interesa. Prema tome, potrebno je demaskirati te interese da bi se mogla demaskirati, a onda dovesti u pitanje i destruirati ideologija koja ih izražava. Relativiranje mišljenja i ideja u odnosu prema njihovim stvarnim determinantama u osnovi je, dakle, sociologijske analize. Ali sociologijsku i ideologijsku analizu, kao i spoznaje koje su im u temelju, Marx je monopolizirao i primjenjivao na ideologije drugih klasa, izuzimajući vlastito mišljenje i ideologiju radničke klase koju je ono izrazilo. Prema tome, Marx spomenute spoznaje nije razvio u smislu konstituiranja jednog općevaljanog i općenito primjenjive metode znanstvene analize. Kako smo spomenuli, Mannheim smatra da se »sociologija znanja zbiljski javlja s Marxom«, ali dodaje da »se u njegovu djelu sociologija znanja još ne može razlikovati od razobličavanja ideologije budući da su za nju socijalni slojevi i klase nosioci ideologije. Iako se učenje o ideologiji javlja u sklopu datog tumačenja povijesti, ono do sada nije konzistentno razvijeno i domišljeno« (IU/278) — zaključuje Mannheim.

Budući da se, prema Mannheimovu mišljenju, u Marxovu djelu sociologija znanja ne razlikuje od demaskiranja ideologije, »socijalizam je u svojoj analizi ideologije razradio koherentnu, kritičku metodu koja je u biti pokušaj uništavanja protivničke utopije, putem ukazivanja na to da su njezini korijeni u postojećoj situaciji« (IU/217).

Marxova analiza uvijek je okrenuta prema protivničkom mišljenju. Marx nije dopro do generalizacije metode te analize, jer ideologija za nj znači samo mišljenje određenih klasa, a ne svake klase. »Marksizam... postavlja problem ideologije u smislu 'spleta laži', 'mistifikacija' i 'fikcija'. On, međutim, ne uključuje u ovu kategoriju svaki pokušaj tumačenja povijesti, nego samo one pokušaje prema kojima je u suprotnosti. Nije svaki tip mišljenja označen 'ideologijom'. Jedino oni slojevi nužno bivaju žrtvama tog doživljaja obmane kojima je potrebno prikriivanje i koji iz svoje povijesne i društvene situacije niti žele niti mogu uvidjeti zbiljske uzajamne odnose (IU/124).« Na drugome mjestu Mannheim na sličan način formulira istu primjedbu na marksizam, s tom razlikom što je konkretizira u prigovoru da marksizam vlastito mišljenje smatra imunim od ideologije: »Moglo bi se lako pokazati da oni koji misle socijalistički i komunistički raspoznaju ideološki element samo u mišljenju svojih protivnika, a svoje vlastito mišljenje smatraju potpuno slobodnim od svakog traga ideološke bolesti«.

²⁷ Usp. R. Aron: *German Sociology*, W. Heinemann, London, 1957, str. 55.

Da bi doveo u pitanje taj apsolutni položaj što ga je Marx rezervirao za svoje mišljenje, Mannheim je inzistirao na primjeni Marxove teze o ideološnosti mišljenja na marksizam sam, tj. na njezinu relativiranju u odnosu prema vastitim determinantama. »Socijalističko mišljenje, koje je do sada sve protivničke utopije demaskiralo kao ideologije, nikada nije postavilo problem determiniranosti vlastitog položaja. Ono nikada nije primijenilo tu metodu na sebe samo i nikada nije obuzdalo apsolutiziranje vlastitih želja (IU/225).« Nadovezujući na ovu misao, tj. na zahtjev da se i marksizam dovede u vezu s vlastitim socijalnim determinantama, odnosno da se relativira u odnosu prema tim determinantama, Mannheim je smatrao »neizbježnim da se i ovdje (u marksizmu — A. M.) utopijski elementi gube s porastom osjećaja determiniranosti« (Ibid).

Sasvim je jasno da je skicirana logika mišljenja implicirala težnju da se i marksizam označi ideologijom. Uostalom, to mišljenje Mannheim će i eksplicitno formulirati: »Kao sociolozi nemamo nikakvog razloga da na marksizam ne primijenimo opažanja koja je on sam proizveo i da od slučaja do slučaja ne naglasimo njegov ideološki karakter (IU/111).« Daljnja će analiza pokazati da Mannheim neće samo »od slučaja do slučaja« naglasiti ideološki karakter marksizma, nego da će marksizam podvesti pod pojam ideologije, u istom smislu i s istim značenjem koje je Marx pridavao tom pojmu u odnosu prema protivničkom mišljenju, smatrajući ga »krivom sviješću« (**falsches Bewusstsein**).

Prije nego rezimiramo i sistematski, kritički analiziramo Mannheimov stav, bit će zanimljivo upoznati se s Mannheimovim tumačenjem konstatacije da marksizam nije mogao ići dalje od određene razine apstrakcije, i s njegovim odgovorom na pitanje zašto je marksizam vlastito mišljenje izuzeo u odnosu prema metodi ideološke analize što ju je sam razvio. »Moglo se, naime, očekivati, da je marksizam mogao odavna na teoretskiji način formulirati fundamentalno otkriće sociologije znanja, otkriće o odnosu između ljudskog mišljenja i uvjeta života općenito, budući da njegovo otkriće teorije ideologije implicira barem početke sociologije znanja. Ali da se ta implikacija nije mogla iznijeti i teorijski elaborirati i da se u najboljem slučaju djelomično sagledala, može se, međutim, zahvaliti činjenici što se u konkretnom primjeru taj odnos mogao promatrati samo u mišljenju protivnika. Može se možda nadalje zahvaliti podsvjesnom opiranju da se domisle implikacije konkretno formuliranog uvida do točke gdje bi teorijske formulacije latentno bile dovoljno jasne da bi mogle uznemirujuće djelovati na vlastitu poziciju (IU/248—249).«

Marksizam je, dakle, stao na pola puta. Odlučni korak što ga, prema Mannheimu, treba učiniti, da bi se u spoznaji išlo dalje, jeste ukazati na socijalni temelj i prema tome na ideološki karakter svakog mišljenja, pa i marksističkog. Marksističku metodu treba primijeniti na marksizam sam. »Danas nije više privilegij socijalističkih mislilaca da zapažaju socijalnu determiniranost ideja; to je postao integralni dio naše suvremene svijesti kao cjeline (SK/145).« Onome koji primijeni Marxovu metodu analize na marksizam neće biti teško doći do istog

rezultata do kojeg je Marx došao primjenjujući je na protivničko mišljenje. I to utoliko prije jer »teško da postoji i jedno intelektualno stajalište, a ni marksizam ne čini izuzetak u odnosu prema tom pravilu, koje se tijekom povijesti ne mijenja i koje se čak u sadašnjosti ne pokazuje u mnogo oblika. Marksizam također ima različite podvrste. Ne bi trebalo biti previše teško marksistima da uoče svoj socijalni temelj (IU/69).«

U pogledu razlikovanja i odvajanja metode demaskiranja ideologije, s jedne strane, i sociologije znanja, s druge strane, marksisti nisu otišli dalje od Marxa. To se odnosi i na G. Lukácsa, kojem inače Mannheim pripisuje u zaslugu da je razvio metodu sociologije znanja u jednom pravcu.²⁸ »Dokle god netko ne dovodi u pitanje vlastitu poziciju, nego je smatra apsolutnom, dok ideje protivnika tumači kao funkciju socijalne pozicije što je oni zauzimaju, odlučni korak još nije učinjen (IU/68).«

Izvedena analiza pokazuje ispravnost teze da Mannheimova sociologija znanja nastaje, ili još bolje rečeno — dobiva poticaj iz Marxove kritike ideologije. Kao rezime Mannheimova polaznog stava može poslužiti u ovom pogledu odlučni i veoma zanimljiv citat iz njegova djela **Ideologija i utopija**.

Bilo je doista vremena kad je izgledalo da je privilegij borbenog proletarijata da upotrebljava ideologijsku analizu da bi demaskirao skrivene motive svojih neprijatelja. Javnost je brzo zaboravila povijesno porijeklo termina koji smo upravo naznačili i ne sasvim neopravdano, jer iako je termin otprije poznat, ovaj kritički pristup mišljenju najprije je naglašen i metodologijski razvijen u marksizmu. Marksistička je teorija prva postigla stapanje partikularnog i totalnog pojma ideologije. Ona je prva primjereno naglasila ulogu klasne pozicije i klasnih interesa u mišljenju. Zahvaljujući ponajviše činjenici o svom hegelijanskom porijeklu, marksizam je bio u mogućnosti da nadmaši puku psihologijsku razinu analize i da problem postavi u obuhvatnijem, filozofijskom okviru. Pojam »krive svijesti« (**falsches Bewusstsein**) time je dobio novo značenje.

Marksistička je misao pridala tako odlučno značenje političkoj praksi povezanoj s ekonomskom interpretacijom događaja, da ta dva momenta postaju presudni kriteriji za izvlačenje onog što je u misli samo ideologija, a što je neposrednije relevantno za stvarnost. Prema tome, nije čudno što je misao o ideologiji obično smatrana integralnim dijelom marksističkog proleterskog pokreta i što je čak s njim identificirana.

Ali tijekom recentnijeg intelektualnog i društvenog razvitka taj je stupanj već prevladan. Nije više isključivi privilegij socijalističkih mislilaca da slijede buržoasko mišljenje do njegovih ideoloških temelja i da ga time diskreditiraju. Današnje grupe koje imaju različita stajališta upotrebljavaju ovo oružje protiv svih ostalih grupa. Na taj način mi ulazimo u novo razdoblje socijalnog i intelektualnog razvitka.

Prve početke u tom pogledu učinili su u Njemačkoj Max Weber, Sombart i Troeltsch — da spomenem samo najznačajnije predstavnike

²⁸ Usp. K. Mannheim: **Ideology and Utopia**, London, 1960, str. 279.

tog razvitka. Sve se više pokazuje istinitost riječi Maxa Webera: Materijalističko shvaćanje povijesti ne može se usporediti s fijakerom u koji se može ući ili iz kojeg se može izići, jer kad su jednom revolucionari sami u nj ušli, oni ga ne mogu napustiti. Ideologijska analiza mišljenja i ideja isuviše je široka u svojoj primjeni i isuviše značajno oružje da bi trajno moglo ostati monopolom jedne partije. Ništa ne sprečava protivnike marksizma da se sami posluže tim oružjem i da ga primijene na sam marksizam (IU/66—67).

Ovdje imamo sažet rezime tema o kojima smo raspravljali i veoma jasnu formulaciju Mannheimova stava o pitanjima što ih raspravljene teme uključuju. Ali, osim toga, u ovom ulomku naglašena su dva nova momenta na koja valja posebno upozoriti: prvo, Mannheim smatra da su u marksističkoj teoriji »stopljeni« »partikularni« i »totalni« pojam ideologije; i, drugo, marksističku misao on povezuje s »ekonomskom interpretacijom događaja«. O Mannheimovoj kritici »ekonomskog determinizma« bit će riječi kasnije.

Što se tiče pojma ideologije, distingviranje »totalnog« od »partikularnog« koji su u marksizmu »stopljeni«, prvi je korak koji se ima učiniti na putu izvođenja konzekvencija iz Marxova određenja ideologije, koje on sam nije izveo. To je ujedno i ispunjavanje jednog od osnovnih preduvjeta ne samo teorijskog zasnivanja znanstvenog određenja ideologije, nego i utemeljenja sociologije znanja. Ne ulazeći ovom prigodom u cjelovito razmatranje problema ideologije u Mannheimu, naznačit ćemo samo one momente u kojima se očituje Mannheimov odnos prema marksizmu.

Demaskirajući način mišljenja, koje se služilo otkrivanjem socijalnih determinanti protivničkih ideja da bi ih diskreditiralo i njihovu političku efikasnost destruiralo, što su oznake »partikularnog« pojma ideologije, Mannheim vezuje uz teoriju o ideologiji. »Totalni« pojam ideologije, iz kojeg su uz spomenute momente isključene i sumnje o namjernom iskrivljavanju stvarnosti, koji nema optužujućih namjera niti bilo kakvih moralnih implikacija — postaje predmetom sociologije znanja. Pokušavajući se distancirati od shvaćanja ideologije kao oružja političke borbe, kao i od svih »relativističkih i propagandističkih« elemenata koji su bili sadržani u pojmu ideologija, sociologija znanja, koja polazi od pretpostavke o životnoj i društvenoj uvjetovanosti mišljenja, ograničava se na objektivnu deskripciju strukturalnih razlika mišljenja, kako se one javljaju u različitim životnim i društvenim okvirima.

Ali kako i marksizam polazi od teze o socijalnoj uvjetovanosti mišljenja i pretpostavlja isti tip istraživanja koji je Mannheim namijenio sociologiji znanja, u razgraničavanju svoje pozicije od marksizma, on izvodi i distinkciju između »specijalne« i »generalne« formulacije »totalnog« pojma ideologije. Budući da je prema specijalnoj formulaciji tog pojma jedino protivničko mišljenje smatrano društveno uvjetovanim, sociologija znanja nastaje tek s pojavom generalne formulacije prema kojoj je »mišljenje svih partija u svim epohama ideološkoga karaktera« (IU/69). Sociologija znanja time podvrgava ne samo protivničko mišljenje, nego sva mišljenja, »uključujući i svoje vlastito«, ideologijskoj analizi. Tako je prema Mannheimu »ono što je jednom bilo intelektu-

tra da »treba povijesno i sociologijski istražiti kako je dugo i do kojeg je stupnja pozitivizam svojstven 'buržoaskom' načinu mišljenja; koja 'nijansa' pozitivizma postaje temelj proleterskog mišljenja; u kojem se pogledu pozitivizam konsolidirane buržoazije razlikuje od revolucionarnog pozitivizma i materijalizma itd.« (Ibid).

Tako Mannheim materijalističku koncepciju povijesti tumači kao pozitivizam, koji smatra pogrešnom metafizikom: »Moramo priznati... da ima nešto istinito u materijalističkoj koncepciji povijesti prema kojoj bitak, stvarnost, kreira idealni sektor. Zabluda materijalizma sastoji se samo u njegovoj pogrešnoj metafizici koja izjednačava 'bitak' ili 'stvarnost' s materijom (SK/161).« Došavši do tog zaključka, Mannheim prihvaća ono nešto istinito u materijalističkoj koncepciji povijesti na isti način na koji je prihvatio ono što je smatrao istinitim u Marxovu određenju pojma ideologija. Poput odstranjivanja društveno-kritičke dimenzije Marxova poimanja ideologije, bez koje Marxova kritika ideologije prestaje biti Marxovom, Mannheim, prihvaćajući iste momente materijalističkog shvaćanja povijesti, isključuje materijalističku metafiziku. »Važno je, međutim, ... eliminirati naturalizam, kao i one stavove koji su povezani s izvornom polemičkom intencijom sociologije. Iako je gore skicirani problem najprije formuliran u smislu Marxove filozofije povijesti, moramo u njegovu istraživanju biti pažljivi da otklonimo cijelu materijalističku metafiziku (SK/182).«

Nije ovdje riječ o otklanjanju metafizike uopće. Jer, Mannheimu je bilo jasno da »duhovne i povijesne znanosti pretpostavljaju metafiziku ... i da je korisnije priznati nego ignorirati to stanje stvari« (SK/174). Štaviše, »metafizika se ne mora i ne može eliminirati iz našeg shvaćanja svijeta i bez metafizičkih kategorija nezamislivo je tumačenje povijesnog i intelektualnog svijeta« (SK/175). Riječ je, dakle, o zamjeni Marxove materijalističke metafizike jednom drugom metafizikom, tj. Mannheimovom iracionalističkom metafizikom koja svoje porijeklo ima u »filozofiji života.«

Ti stavovi o uklanjanju materijalizma iz Marxove metafizike, kao i stvaranje prostora za projiciranje iracionalističkog sadržaja u metafizički kalup, konkretiziraju se u Mannheimovoj kritici marksizma kao »ekonomskog determinizma«. Na početku analize spomenute Mannheimove kritike važno je zapaziti da prema njegovu mišljenju »... takozvani historijski materijalizam ... samo je drugo ime za ekonomsku interpretaciju povijesti.«³² Jer, »Marx koji dijeli pozitivistički pristup stvarnosti, određuje tu temeljnu realnost kao socijalnu i ekonomsku« (SK/144). U tome i jeste Marxova pozitivistička metafizika, jer »ekonomsko-socijalna struktura društva postaje za socijalistu apsolutna stvarnost« (IU/217). U toj metafizici »u ontologijskom vrednovanju činilaca koji tvore svijest, što je uvijek najkarakterističniji kriterij svake strukture svijesti, postepeno dominira hijerarhija, koja je obrnuta u odnosu prema prakticiranoj hijerarhiji u drugim načinima mišljenja. Materijalni uvjeti koji su ranije smatrani samo lošim otporima na putu ideje, hipostazirani su ovdje, u obliku jednog ekonomskog determinizma, reinter-

³² K. Mannheim: *Essays on the Sociology of Culture*, London, 1962, S. 35.

alno oružje jedne partije transformirano u metodi istraživanja u intelektualnoj i socijalnoj povijesti uopće« (Ibid).

Na razini totalnog pojma ideologije ne može se, prema Mannheimu, pretpostaviti mogućnost neideološkog mišljenja. Podvodeći sva mišljenja pod pojam ideologije (u jednom određenju kao »krive svijesti«, u drugom kao »parcijalne svijesti«), Mannheim je htio pokazati da je i Marxova kritika ideologije — ideologija, tj. oblik »krive svijesti« ili kao izraz svijesti jedne od klasa samo »partikularna svijest«, koja u najboljem slučaju može dohvatiti dio totaliteta, a ne totalitet kao takav. To je smisao izvlačenja konzekvencija iz osnovnog Marxova stava o ideologiji. Prisiljavajući marksističku misao na dosljednost, Mannheim je prisiljava da metodu koju je razvila primijeni na sebe samu. S druge strane, u Mannheimovu distanciranju od shvaćanja ideologije kao oružja političke i klasne borbe sadržana je težnja za utemeljenjem sociologije znanja kao objektivne znanstvene discipline.

Pri ostvarenju naznačenih ciljeva Mannheim je izveo vrijednosnu neutralizaciju pojma ideologije u spoznajno-teorijskom i socijalno-političkom smislu. Ne pitajući za istinitost ili neistinitost određenog mišljenja i ograničavajući sociologiju znanja na »otkrivanje veze između struktura svijesti i životnih situacija u kojima one postoje« (IU/71), Mannheim je nastojao izbjeći relativističke implikacije svog osnovnog stava. Kako je ta spoznajno-teorijska neutralizacija totalnog pojma ideologije izvedena radi njegove socijalno-političke neutralizacije, motivirane suprotstavljanjem marksizmu, Mannheim će, pošto je na naznačeni način izgradio uporište svoje teorijske kritike marksizma, postavljajući problem na spoznajno-teorijskoj razini, doći do ambicije pretvaranja sociologije znanja u jednu novu epistemologiju duhovnih znanosti. Već smo pokazali da pri tom nije mogao izbjeći relativizam, što ga je prisililo da pribjegne poznatoj teoriji o »slobodno-lebdećoj inteligenciji« (**freischwebende Intelligenz**), koja je značila traženje istine u području društveno neuvjetovanog mišljenja, dakle onu poziciju koju je u marksizmu otkrivao i kojoj se suprotstavljao.

Ista se promjena zbiva i u drugom obliku Mannheimove vrijednosne neutralizacije »totalnog« pojma ideologije, naime, u njegovoj socijalno-političkoj neutralizaciji. Nju je Mannheim izveo nasuprot Marxovoj kritici ideologije, kao kritici društvene situacije koja dovodi do ideologije i kao poziva na revolucionarno mijenjanje te situacije. Nastojanjem da se pojam ideologije oslobodi njegova određenja kao instrumenta klasne borbe, takvoj njegovoj vrijednosnoj neutralizaciji implicitan je, da se paradoksalno izrazimo, veoma angažiran stav protiv marksizma, stav koji je smjerao afirmaciji vlastite Mannheimove »utopije«. Ali već smo utvrdili da Mannheim nije bio kontemplativan mislilac, pa bi bilo pogrešno pretjerano naglašavati od njega izvedenu vrijednosnu neutralizaciju pojma ideologija,²⁹ jer se ona, kako Mannheim sam priznaje, javlja »borbenim oružjem protiv izvjesne (marksističke — A. M.) intelektualne pozicije« (IU/78).

²⁹ Takvo naglašavanje vrijednosne neutralizacije pojma ideologija prisutno je u već spomenutoj Horkheimerovoj studiji: **Ein neuer Ideologiebegriff**.

Tako Mannheim polazi od Marxova pojma ideologija pri stvaranju svoje sociologije znanja. Uzimajući taj pojam u Marxovu određenju ideologije kao »krive svijesti« i generalizirajući ga primjenjujući ga na marksizam, on i marksizam proglašava ideologijom u smislu »krive svijesti« ili, kako smo već spomenuli, mijenjajući prvobitno određenje pojma ideologija i upotrebljavajući ga u značenju »partikularne svijesti«, Mannheim i marksizam svodi od pretenzije na apsolutnost na jednu od partikularnosti. Pri tom, što je najvažnije, »čisti« Marxov pojam ideologije od njegovih kritičko-revolucionarnih implikacija, izričući na taj način svoj kritički stav prema marksizmu.

Na sličan način Mannheim »usvaja« i druge temeljne pojmove Marxova mišljenja.

Dok je u analizi pojma ideologije Mannheim gotovo uvijek u kritičkoj relaciji prema Marxovoj, a ponekad i Lukásevoj misli, dotle on pri analizi i kritici drugih kategorija pretpostavlja razliku između Marxa i marksista. Uz spominjanje Marxa, Mannheim govori i o »vulgarnom marksizmu« (SK/150) i »filozofskom stajalištu historizma« u marksizmu. Svrstavajući u potonje »ortodoksnog lijevog marksistu G. Lukácsa«, smatra on njegovo historističko filozofsko stajalište »eminentno relevantnim za problem sociologije znanja«³⁰ (Ibid).

»Vulgarni marksizam« Mannheim smatra jednom varijantom pozitivizma; onom koja »ekonomsku sferu« uzima kao posljednju realnost. Predstavnici jedne varijante pozitivizma koja »predstavlja 'vulgarni marksizam' uvjeravaju: prvo, da ništa ne postoji osim materije; i, drugo, da se ova kruta činjeničnost materije pokazuje u socijalnoj sferi putem ekonomskih odnosa« (Ibid).

Razlikovanje između Marxove misli i »vulgarnog marksizma« samo je formalno,³¹ jer Mannheim »materijalističku teoriju povijesti« smatra pozitivizmom, a kao što ćemo još vidjeti, on je shvaća kao puki »ekonomski determinizam«. To se jasno vidi iz ovoga citata: »Moramo priznati — piše Mannheim — da je pozitivizam prvi otkrio i artikulirao problem sociologije znanja« (SK/151) i to u dvije varijante: »jedna je takozvana materijalistička teorija povijesti, koja pripada proleterskoj 'nijansi' pozitivizma, a druga je 'buržoaska pozitivistička teorija' koju su razvili Durkheim, Lévy-Bruhl, Jeruzalem etc.« (SK/149). Mannheim stoga sma-

³⁰ Uz ovo dodjeljivanje priznanja Lukácsu, Mannheim ipak tvrdi da Lukács ne ide dalje od Marxa: »Metoda sociologije znanja razrađena je u istančanom obliku u dva glavna pravca: predstavnik prvoga je Lukács, koji se vraća Marxu i razrađuje plodne Hegelove elemente koji se nalaze u Marxa. Na taj način on dolazi do veoma plodnog, ali shematskog i dogmatskog rješenja problema, rješenja koje pati od jednostranosti i hazarda date filozofije povijesti. Lukács ne ide dalje od Marxa utoliko ukoliko nije uspio razlikovati problem demaskiranja ideologije, s jedne strane, i sociologije znanja, s druge.« K. Mannheim: **Ideology and Utopia**, London, 1960, str. 279.

³¹ H. Becker i H. E. Barnes pišu da je »Mannheimova tehnika bila veličati Marxa i potcjenjivati njegove epigone.« Usp. H. Becker and H. E. Barnes: **Social Thought from Lore to Science**, Washington, 1957, str. 24. To se može prihvatiti jedino ako se imaju na umu neke Mannheimove eksplicitne izjave, s tim da i tada moramo izuzeti Lukácsa: Ako imamo na umu svodenje same Marxove misli u nekim njezinim aspektima na pozitivizam i »vulgarni marksizam«, tada se, sadržajno promatrana, stvar pokazuje nešto drugačijom.

pretiranog u materijalističkom smislu, u pokretačke činioce svjetskog zbivanja» (Ibid).

Mannheim ima i objašnjenje za Marxovo inzistiranje na takvom materijalističkom shvaćanju povijesti: »U socijalističkom mentalitetu, iz prastarog afiniteta potčinjenih slojeva prema materijalno-metafizičkom supstratu, javlja se glorificiranje materijalnog aspekta života, koji se nekada doživljavao samo kao negativni i obstruktivni činilac (Ibid).«

Prostor za projiciranje iracionalnih sadržaja u Marxovu metafiziku Mannheim ne otvara samo uklanjanjem od Marxa apsolutizirne ekonomske sfere, nego i svojevrsnom, gore skiciranom i svojoj uobičajenoj interpretaciji suprotnom interpretacijom samog materijalističkog shvaćanja povijesti: »Sfera posljednje stvarnosti, koja je ležala u ekonomsko-društvenom području, prema kojoj je marksizam u krajnjoj analizi relativirao sve ideje i vrijednosti, bila je još uvijek povijesno i intelektualno diferencirana, tj. još uvijek je, zahvaljujući ponajviše svom hegelijanskom porijeklu, sadržavala stanovite fragmente povijesne perspektive. Historijski materijalizam bio je materijalizam samo po imenu; ekonomska je sfera u krajnjoj liniji — usprkos ponekom poricanju ove činjenice — strukturalna povezanost duhovnih stavova. Postojeći ekonomski sistem bio je upravo »sistem«, tj. nešto što nastaje u sferi duha (objektivnog duha kako ga je Hegel razumijevao (IU/229).«

Ovdje, dakle, nije više riječ o direktnom uklanjanju ekonomske sfere, nego o njezinu tumačenju kao strukturalne povezanosti »duhovnih stavova«. I ne samo to. Prema Mannheimu »nije dovoljno reći da ekonomija ne bi egzistirala bez duha, nego se mora dodati da duhovni element čini ekonomiju nečim drugim od pukog zadovoljavanja nagona« (SK/163). U toj interpretaciji za Mannheim »ekonomija je prije nešto 'duhovno' nego 'materijalno'« pa nema razloga da on i u tom pogledu ne »prihvati« marksizam, kad se marksizam ovako pokazao u »pravoj« svojoj istini. Ekonomski interes kao izraz »privrednog htijenja« ili »angažiranja« za određeni »privredni sistem« postat će tako jednim od elemenata Mannheimove koncepcije. Da bismo mogli jasnije sagledati njegovo značenje, treba se osvrnuti na Mannheimovu koncepciju društvenih klasa i njegov stav prema marksizmu u tom pitanju.

Pojam klase jedan je od središnjih pojmova Mannheimove sociologije znanja. Formalno gledano, reklo bi se da u tom pogledu nema bitne razlike između Mannheima i marksizma. Na pitanje: »Šta je axis (osovina) proleterske sociologije?« — Mannheim odgovara: »To je klasna sociologija i ona operira samo jednom sociologijskom kategorijom: klasa«. ³³

Govoreći o društvenim grupama kao determinatornim činiocima znanja, Mannheim je svoj stav formulirao ovako: »Pod ovim grupama mi podrazumijevamo ne samo klase, kako to čini marksizam dogmatskog tipa, nego isto tako generacije, status-grupe, sekte, profesionalne grupe, škole etc. (IU/247).« Tim kritičkim primjedbama na marksizam i uzimanjem uz klasu društvenih grupa u širem smislu, Mannheim se, kako rekosmo, ipak formalno ne udaljuje od marksizma, jer poput marksista

³³ Ibidem, str. 103.

zaključuje »da je od svih gore spomenutih grupacija i jedinica klasna stratifikacija najvažnija, budući da u krajnjoj liniji sve ostale grupe nastaju i mijenjaju se kao dijelovi temeljnih uvjeta proizvodnje i vladanja« (Ibid. 248). Iz toga je vidljivo da Mannheim pojam klase uključuje u svoj sistem kao temeljnu eksplikativnu kategoriju društvenog života, a time i mišljenja.

Sadržajna analiza Mannheimove kategorije »klase« pokazuje da ovdje nije riječ o klasi u Marxovu i Lukácsevu smislu, kako bi se na prvi pogled moglo zaključiti. Do svog poimanja klase Mannheim će doći putem sadržajne kritike Marxova shvaćanja klase, kojom će kritikom kao i su slučaju drugih marksističkih kategorija, kategorija klase biti oslobođena marksističkih određenja i tako uključena u zamisao Mannheimove sociologije znanja. Razmatranja problema ove znanosti »moraju ostati bez značenja tako dugo dok se držimo dogmatske koncepcije klase kako je prezentira marksistička teorija... Suprotno svojoj pozitivističkoj intenciji, marksistička filozofija slijedi srednjovjekovni tip pojmovnog realizma, čija ontologija mimoilazi pojedinca. To je hegelovsko obilježje marksizma. On shvaća klasu nalik na makro-antroposa, a pojedinca samo kao oruđe kolektivnog leviathana. Marxova klasa javlja se neovisno o opažanju i reakciji pojedinaca kao srednjovjekovne univerzalije.«³⁴

Prema tome, razmatranje problema sociologije znanja dobit će svoje pravo značenje tek tada kad umjesto dogmatskog shvaćanja klase dođemo do njezina »pravog« određenja. Jer, »marksistička sociologija zamišlja intelektualne manifestacije jedino u širokom okviru većih klasnih napetosti. Ne može se poreći — nastavlja Mannheim — da taj simplificirani pogled sadrži jezgro istine utoliko ukoliko su razarajući društveni sukobi od temeljnog interesa za sociologijska istraživanja svijesti.«³⁵

Ali, ako ne želimo zapasti u simplifikaciju, moramo poći od toga da nije moguće izjednačiti određeno intelektualno stajalište s određenim društvenim slojem ili klasom, kako to čini marksizam, osobito tada kad intelektualne stavove izvodi iz materijalnih interesa. Nasuprot toj jednostranosti, Mannheim, s jedne strane, uvodi kategoriju »duhovnog sloja« koji se artikulira i prepoznaje prema određenom »svjetskom htijenju« (**Weltwollen**), kojim je njegovo manifestiranje motivirano, a utemeljen je na određenom »nazoru na svijet«. S druge strane, Mannheim smatra da kategoriju interesa treba šire definirati, pri čemu uvodi pojam »angažiranosti«, koja se isto tako temelji na određenoj »motivaciji«, na određenom »htijenju« kao iracionalnom temelju »interesa« i s njima povezanih ekonomskih i političkih borbi. Mannheim smatra da se kategorija »interesa« mora nazvati »iracionalnom«.³⁶

U svojoj sociologiji znanja kao sociologijskoj konkretizaciji iracionalističke filozofije života, Mannheim nije mogao doprijeti dalje od shvaćanja društvene klase kao jednog od »međučlanova« životnog sklopa,

³⁴ K. Mannheim: **Essays on the Sociology of Culture**, str. 109.

³⁵ Ibidem, str. 122.

³⁶ K. Mannheim: **Competition as a Cultural Phenomenon**, in: *Essays on the Sociology of Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London, 1959, str. 218.

koji se u svojim iracionalnim određenjima javlja temeljem životnog izražavanja socijalne klase, njezinih interesa i njezina mišljenja.

Tako je Mannheim, preuzimajući pojam klase, umjesto njezinih marksističkih određenja, projicirao i u ovu kategoriju iracionalne momente »filozofije života«, i to tako da Mannheimov pojam klase nema gotovo ništa zajedničko s marksističkim shvaćanjem klase. Njegove kritičke primjedbe na dogmatski marksizam, iako u mnogim aspektima zanimljive, nisu bile usmjerene samo na kritiku dogmatskog marksizma, nego su smjerale razvijanju iracionalističke pozicije u formaliziranom kategorijalnom okviru marksističke misli.

Analiza Mannheimova odnosa prema marksizmu pokazala je u kom se smislu treba razumjeti teza o utjecaju marksizma na njegovu sociologiju znanja, kao i teza o toj sociologiji kao kombinaciji historizma i marksizma. Ukratko rečeno, Mannheim pod utjecajem marksizma čini zaokret od svoje, u osnovi prije dodira s marksizmom koncipirane, iracionalističke filozofije povijesti kao dinamičke metafizike socijalno izdiferenciranom pogledu na povijesni proces kao cjelinu, dakle zaokret prema sociologijskoj konkretizaciji svog iracionalističkog historizma. U njegovoj sociologiji znanja dinamika povijesnog procesa povezuje se s dinamikom socijalnih grupa (klasa) i njihovom borbom. Historička teza o pozicionalnoj povezanosti stilova mišljenja i »perspektivističkoj« prirodni toga mišljenja konkretizira se kao povezanost s klasnom (grupnom) životnom i društvenom pozicijom. U eksplikaciji te povezanosti, Mannheimova sociologija znanja crpi poticaje i razvija se iz, Mannheimovoj iracionalističko-historističkoj poziciji prilagođenog, Marxova učenja o ideologiji. Pored kategorija »ideologija« i »klasa«, Mannheim u svoju sociologiju znanja uključuje i brojne druge marksističke kategorije, ali njihovim formaliziranjem i projiciranjem iracionalnih sadržaja u formalizirani kategorijalni okvir marksističke misli on im daje posve drugi smisao, koji nema gotovo ničeg zajedničkog s njihovim izvornim određenjima. I ne samo to: mijenjajući smisao Marxovih teza o ideologiji, Mannheim ih krajnjim radikaliziranjem i relativiranjem okreće protiv marksizma te svoju sociologiju znanja oblikuje u kontrapoziciji prema marksizmu.